UDK: 321.01:340.1(091)

Историјски записи, година XCIX, 1–2/2026

ПРИКАЗИ

Savo D. Marković, „DRŽAVA I PRAVO KROZ VJEKOVE I (STARI I SREDNJI VIJEK)“, Književna zadruga SNV, Univerzitet „Mediteran“, Podgorica, 2025, 588. str.

Monografija prof. dr Sava Markovića „*Država i pravo kroz vjekove I (stari i srednji vijek)*“ predstavlja naučno ostvarenje koje popunjava značajnu prazninu u savremenoj crnogorskoj pravno-istorijskoj literaturi. Kako sam autor u uvodnim razmatranjima ističe: „*Knjiga koju čitalac drži u rukama je plod našeg trodecenijskog bavljenja Opštom (Uporednom) istorijom prava u svojstvu univerzitetskog nastavnika*“. Ova rečenica nije samo faktografski podatak o radnom vijeku autora, već i metodološki putokaz; ona čitaocu sugeriše da je pred njim djelo koje je prošlo strogu trijažu vremena, iskustva i pedagoškog rada, sintetizujući decenije istraživanja u koherentnu naučnu cjelinu.

Uvodni dio monografije, koji se prostire na četrdesetak stranica, predstavlja teorijski najzahtjevniji i intelektualno najprovokativniji segment rada. Autor na izuzetno studiozan način ponire u samu problematiku pojma istorije prava, precizno definišući predmet opšte uporedne istorije prava i vršeći njeno strogo metodološko razgraničenje od srodnih disciplina s istorijskim prefiksom.

Ono u čemu autor naročito uspijeva jeste hronološki i doktrinarni prikaz razvoja pravne misli. Marković pokazuje izuzetnu naučnu akribiju dok izlaže razvojni put različitih pravnih škola: od glosatora (str. 26–27) i postglosatora (str. 27–28), preko škole prirodnog prava (str. 31–32), pa sve do istorijsko-pravne škole (str. 32–37).

Posebno je značajna autorova intelektualna poštenost i naučna objektivnost. Marković praktikuje pristup koji bismo mogli nazvati *metodološkim pluralizmom*; on nastoji da na maksimalno objektivan način izloži gotovo sve glavne pravce u naučnim krugovima, ne libeći se da demonstrira široku erudiciju i duboko poznavanje materije, da bi se tek nakon iscrpne analize opredijelio za sopstvene preference. U tom smislu, u uvodnom dijelu jasno se uočava autorova naklonost ka *sociološkom pravnom pristupu*. Njegov naučni habitus snažno naginje ka *antidogmatizmu* i *antipozitivizmu*, pri čemu autor pravo ne posmatra kao izolovan sistem normi, već kao živu društvenu pojavu neraskidivo vezanu za istorijski kontekst.

Ovaj pristup je dodatno osnažen primjesama *zapadno-marksističke determinante*, naročito u segmentu u kojem autor obrađuje pojam *sociološke istoriografije*. Marković insistira na analizi

esencijalnih uslova preraspodjele dobara kao ključnom faktoru za razumijevanje pravnih instituta. Ovakvo opredjeljenje daje djelu snažan lični pečat i integritet, jer se autor ne libi da iznese sopstveni vrijednosni sud, pritom ne namećući svoje mišljenje kao jedino opštevažeće, već kao naučno utemeljenu perspektivu koja poziva na dijalog.

Metodološki posmatrano, monografija je utemeljena na izvrsno odabranoj periodizaciji. Kontekstualizacija materije u četiri velika dijela, od kojih su tri posvećena materijalnopravnim epohama (prvobitna zajednica, stari i srednji vijek), omogućava čitaocu da prati kontinuiranu nit razvoja državno-pravnih oblika. Uvodni dio tako funkcioniše kao ključ za dešifrovanje kompleksne materije koja slijedi.

Drugi blok monografije čini efektivno prvi materijalno omeđeni blok autorovog istraživanja. Naslovljen terminom „prvobitna zajednica“, ovaj dio na oko 40 stranica analizira embrionalne faze ljudskog društva. Autor ovdje, pored neophodne periodizacije i analize izvora, definiše najbitnije pravno-istorijske i metodološke kategorije koje su od suštinskog značaja za razumijevanje kasnijeg razvoja države.

U središtu Markovićeve pažnje nalaze se dva stuba ranog društva: *brak, porodica i srodstvo,* s jedne strane, te *svojinski odnosi,* s druge. Upravo kroz analizu svojine najjasnije se ogleda autorov naučni metod, snažno markiran uticajem materijalističkog shvatanja prava. Pitanje nastanka prve imovine i pojave individualnog vlasništva autor tretira ne kao slučajan događaj, već kao nužan ishod socio-ekonomske evolucije.

Kao recenzentu koji dolazi iz kruga romanista i civilista, naročito su pažnje vrijedni pasusi koji se tiču geneze svojinskih ovlašćenja. Autor na stranici 72. nudi odgovor na krucijalno pitanje: *Kada je nastala privatna svojina?* On navodi:

...privatna svojina nastala je na samom kraju dugog evolutivnog puta, koji je u drevnoj prošlosti ljudske vrste otpočeo s 'prakomunizmom kolektiva'.

Dalje, Marković precizno locira psihološki i društveni odnos primitivnog čovjeka prema materijalnom svijetu:

Valja napomenuti da je primitivnim ljudima imovina bila gotovo nevažna. Imali su maglovitu predodžbu o vrijednosti i privlačnosti imovine, kao i njenom nasljeđivanju. Riječ je o ličnoj svojini. Supstrat ovog oblika svojine je odnos primitivnog čovjeka prema stvarima za ličnu upotrebu prije svega oruđu i oružju, tako da ovaj oblik svojine nastaje prisvajanjem ovih stvari, negdje sredinom perioda divljaštva.

Nakon faze lične svojine, autor logički i hronološki prelazi na analizu *kolektivne svojine*, koju vidi kao ključnu fazu u razvoju društvene organizacije:

Dalji razvojni put svojine u prvobitnoj zajednici, vodi preko drugog osobenog oblika prisvajanja, gdje titular svojinskih ovlašćenja više nije individua, nego kolektiv, po čemu je i dobila ime kolektivna svojina... Suštinu ovih svojinskih odnosa, čine, dakle, svojinska ovlašćenja njenog titulara – kolektiva: roda, bratstva ili plemena.

Kao neophodnu međufazu ka konačnoj individualizaciji vlasništva, autor definiše *porodičnu svojinu*, s posebnim osvrtom na specifičan režim unutar patrijarhalne porodice. Ovaj evolutivni luk se zatvara pojavom *privatne svojine*, za koju autor zaključno navodi:

Završnu etapu u razvoju svojine predstavlja privatna svojina koja je hronološki najkasnije nastala.

Ovakva kategorizacija evolutivnog razvoja imovine (lična – kolektivna – privatna svojina) neupitno proističe iz autorovog dosljednog metodološkog pristupa, čime je uspješno omeđio ključne tačke koje će se, poput crvene niti, protezati kroz cijelu monografiju u analizi država starog i srednjeg vijeka.

Nakon analize prvobitne zajednice, Marković posvećuje značajan prostor, od 97. do 293. stranice, razvoju starovjekovnih država i prava. Tamo gdje je profesor stao kod razvoja svijesti prvobitne zajednice, autor nastavlja sa razvojem pojma starovjekovne države i prava na područjima gdje je civilizacija i ponikla – u Mesopotamiji, Vaviloniji, Sumeru i Akadu. Ono što je iz ovog dijela uočljivo jeste autorova metodologija, koju dosljedno primjenjuje i u kasnijim poglavljima: podjela pravne materije na statusno, građansko (imovinsko), krivično i procesno pravo. Ovakav pristup zaslužuje pohvalu, jer je pitanje statusnog prava ključna karakteristika za razumijevanje *nejednakih društava*, ali i zbog činjenice da su ova pitanja zaokupljala pravnu misao sve do kraja 19. i početka 20. vijeka. Autor ne pravi metodološku grešku razdvajanjem građanskog i krivičnog prava, disciplina koje se kroz istoriju dugo nisu razdvajale, već to čini iz želje da afirmativno nijansira razlike u različitim pravnim sistemima i njihovim pogledima na pravnu materiju. Pri tome, on pravilno konstatuje da ova rana društva često zapravo ne poznaju jasnu konceptualnu razliku između privatnog (građanskog) i javnog (krivičnog) delikta.

Jedan od nosećih stubova ovog poglavlja nesumnjivo je dio posvećen Hamurabijevom zakoniku, koji je u monografiji detaljno obrađen na stranicama od 131. do 171. Autor ističe da ovaj spomenik predstavlja vanserijski primjer pravničke logike i preciznosti, nazivajući ga najpotpunijim i najsavršenijim pisanim pravnim spomenikom starog vijeka. Marković naglašava da je Hamurabije uspio da kodifikuje pravo koje teži uspostavljanju reda, pri čemu se javlja jasna tendencija sekularizacije pravnog poretka u odnosu na čisto religijske norme, uz izvanrednu terminološku preciznost i kazuistički metod koji pokazuje zavidan stepen pravničke apstrakcije.

U bloku o staroj Grčkoj, koji obuhvata stranice od 196. do 293, autor pravilno konstatuje da antička filozofija, rimsko pravo i hrišćanska religija čine stubove zapadne civilizacije. Objašnjava da grčko pravo nije bilo jedinstven sistem, već skup autonomnih prava polisa koji su dijelili zajedničke kulturne osnove. U analizi se naročito ističe transformacija od božanskog prava ka zakonu polisa, odnosno *nomosu*, koji postaje izraz ljudskog razuma i volje zajednice. Govoreći o Drakonovom zakonodavstvu iz 621. godine p.n.e., autor navodi da je ono postavilo temelj državi fiksiranjem zakona i ograničavanjem krvne osvete. Poseban značaj pridaje Solonovim reformama, opisujući ih kao ključne za ukidanje dužničkog ropstva i uspostavljanje socijalnog mira. Marković precizno analizira i statusno pravo kroz podjelu na slobodne građane, meteke i robove, pokazujući vezu pravnog subjektiviteta i pripadnosti polisu. Nasuprot Atini, autor obrađuje Likurgove zakone u Sparti kao primjer sistema gdje je pravo bilo potpuno podređeno vojnoj disciplini. Institucija narodnih sudova u Atini, poput *Heliaie*, prikazana je kao vrhunac demokratskog procesa neposrednog vršenja sudske vlasti. Usljed razvijene trgovine, Grci su razvili napredne forme ugovora, posebno u pomorskom pravu, što je au-

tor detaljno dokumentovao. Na primjeru Krita i Gortinskog zakonika, Marković pokazuje prelazne oblike od arhaičnog ka razvijenom pisanom pravu. Na kraju ovog bloka, autor zaključuje da su Grci pravu dali etičku i teorijsku dušu, tretirajući zakon kao sredstvo za postizanje pravednosti, dok će mu Rimljani kasnije dati tehničku formu.

U četvrtom dijelu monografije, koji obuhvata period od 293. do 567. stranice, Marković analizira ključne pravne sisteme koji su oblikovali srednjovjekovnu Evropu i Orijent, nakon čega se nalazi *registar pojmova* (567–579) te *izvori i literatura* (579–587). Pored uvodnog dijela o srednjovjekovnoj državi i pravu, autor je kao ključne kamene međaše odabrao Vizantiju i vizantijsko pravo, odnosno romejsko pravo. Istično-rimsko pravo autor tretira kao sistem od najvećeg značaja za naš prostor, s obzirom na direktnu uslovljenost pravnih, religijskih i kulturnih shvatanja koje su Južni Sloveni preuzimali od Romejskog carstva. Autor na stranici 343. ističe *da nije lako dati uravnoteženu i opšteprihvatljivu definiciju vizantijskog prava zbog različitih datuma koji se uzimaju za nastanak same Vizantije*, ali naglašava kao neosporno da je ona direktan produžetak rimske imperije u srednjem vijeku. Budući da država i pravo stoje u fenomenološkoj korelaciji, ono što je rečeno za Vizantiju važi i za vizantijsko pravo, koje predstavlja organski nastavak rimskog prava.

Hvale vrijedno je i inkorporisanje šerijatskog prava u autorov odabir na stranicama od 417. do 431, gdje se obrađuju bitni segmenti koji se u laičkoj javnosti često pogrešno tumače. Na 419. stranici autor pojašnjava *da pojam islamskog prava označava dva različita, ali semantički srodna izraza: Šerijat i fikh*. On navodi da se islamsko pravo zasnovano na svetoj knjizi Kur'anu, a kasnije prihvaćeno u svim zemljama koje su islam priznale za zvaničnu vjeru, naziva Šerijat, što doslovno znači *mjesto na kojem ima vode*, a zatim *put koji vodi ka pojilu*, dok može značiti i *put pravovjernih*, *put pokajanja*, *spasenja* ili *put kojim treba ići*.

Pored analize franačkog, halifskog, francuskog, njemačkog i kijevsko-ruskog prava, pozamašan dio monografije posvećen je našem prostoru kulturno-istorijskog kruga Raške i Duklje na stranicama od 479. do 522. U ovom segmentu autor na stranici 481. analizira ranu državnu organizaciju Duklje i njene specifičnosti, dok se od 486. stranice fokusira na uspon Raške i nemanjićko pravo. Centralno mjesto zauzima Dušanov zakonik na stranicama 504–513, gdje Marković analizira njegovu strukturu, odredbe o sudstvu i pokušaj kodifikacije običajnog i vizantijskog prava u jedinstven sistem.

U posljednjem dijelu monografije autor podrobno analizira englesko pravo i nastanak *common law* sistema. Do nastanka ovog specifičnog sistema, zasnovanog na sudskom presedanu (*case law*), došlo je prvenstveno kroz reforme vladara Henrija II Plantageneta na stranici 535. On je uvođenjem putujućih sudija i jačanjem centralne kraljevske kurije (*Curia Regis*) uspio da unificira lokalne običaje u *opšte pravo* Engleske. Autor objašnjava da se ovaj sistem bitno razlikuje od kontinentalnih upravo po tome što se nije razvijao kroz sveobuhvatne zakonske kodifikacije, već kroz kontinuiranu sudsku praksu, čime se zaokružuje ovaj iscrpni pregled srednjovjekovnih pravnih sistema.

Monografija prof. dr Sava Markovića „Država i pravo kroz vjekove I" predstavlja naučno ostvarenje koje popunja-

va višedecenijsku prazninu u crnogorskoj pravno-istorijskoj literaturi. Rijetka su djela u našem akademskom prostoru koja sa ovakvom erudicijom i istraživačkim zamahom uspijevaju da sintetizuju tako obiman vremenski i tematski raspon – od embrionalnih oblika ljudske zajednice do kompleksnih srednjovjekovnih sistema.

Posebnu vrijednost djela, koja zaslužuje najvišu ocjenu, predstavlja autorov metodološki pristup izložen u uvodnom dijelu. Kroz prizmu *metodološkog pluralizma* i insistiranje na sociološkoj istoriografiji, Marković pravo ne tretira kao okoštali skup normi, već kao dinamičan društveni fenomen neraskidivo vezan za materijalne uslove egzistencije. Upravo taj *antidogmatski duh* prožima cijelu monografiju, dajući joj integritet i naučnu svježinu.

Sistematski raspored materije svjedoči o autorovom istančanom osjećaju za istorijsku bitnost. Odabirom ključnih civilizacijskih čvorišta – poput Hamurabijeve kodifikacije, atinskog nomosa, romejskog prava, šerijata, pa sve do specifičnosti dukljanske i nemanjićke države – Marković je čitaocu ponudio mapu najznačajnije evropske i svjetske pravne baštine.

Konačno, za pohvalu je dosljednost u unutrašnjoj strukturi poglavlja. Tamo gdje su izvori to dopuštali, autor je vješto primijenio podjelu na statusno, građansko i krivično pravo. Ovakva trijaža materije ne samo da olakšava snalaženje u kompleksnim istorijskim izvorima već jasno osvjetljava evoluciju ključnih pravnih instituta, poput porodice i svojine, od njihovih najranijih pojavnih oblika do visoko razvijenih sistema.

Sve navedeno kandiduje ovu monografiju ne samo za nezaobilaznu univerzitetsku literaturu već i za trajan naučni putokaz svima koji nastoje razumjeti duboke korijene i logiku razvoja državnopravnih oblika.

Dr Janko Paunović